

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).564](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).564)**К. В. Гнатенко***orcid.org/0000-0002-9092-7429**кандидат юридичних наук,**головний спеціаліст відділу організаційного забезпечення та контролю**у сфері нотаріату**управління з питань нотаріату**Головного територіального управління юстиції у Харківській області*

ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – ОСНОВА ГАЛУЗІ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Постановка проблеми. Останніми роками в Україні дедалі більшого значення набуває соціальне забезпечення громадян, адже за нових соціально-політичних та економічних умов постала нагальна потреба в належному фінансовому забезпеченні громадян і гарантуванні їм гідного рівня життя. Як зазначає О.М. Ярошенко, це рівень, який виходить із того, що права людини є найвищою соціальною цінністю. Саме гідність дає змогу людині відчувати самоповагу й усвідомлювати власну суспільну цінність [1, с. 115].

Зростання ролі соціального забезпечення призвело до того, що в національній правовій системі України почала виокремлюватися нова галузь права – право соціального забезпечення. Як слушно вказує Т.З. Герасимів, комплексна розробка галузі права соціального забезпечення на сучасному етапі передбачає конкретні засоби виявлення сутності, структури й функцій соціального забезпечення, обґрунтування можливих форм кодифікації законодавства про соціальне забезпечення, встановлення принципів права соціального забезпечення, складу і змісту його галузевих функцій, аналіз головних рис методу, наукову будову структури галузі тощо [2].

Сьогодні право соціального забезпечення є однією із ключових галузей права, оскільки його норми спрямовані на реалізацію одного з найважливіших конституційних прав людини – соціального забезпечення, передбаченого ст. 46 Основного Закону [3], в якій гарантується право на соціальний захист, що включає право громадян на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Тобто цією нормою Конституція

України проголосила право громадян на соціальний захист і встановила основні гарантії його реалізації, відображені в законодавчих та інших нормативно-правових актах права соціального забезпечення як самостійної галузі у системі вітчизняного права. І саме конституційні приписи стали основою подальшого його розвитку в умовах становлення України як соціальної та правової держави. Втім, проголошене, але не реалізоване на практиці право на соціальне забезпечення віддає державу від курсу демократичних перетворень і суспільного благополуччя. Для ефективної та дієвої реалізації права на соціальне забезпечення населення встановлюється система принципів, на якій ґрунтується соціальне забезпечення.

Мета статті – проаналізувати принципи соціального забезпечення як основу формування та розвитку галузі права соціального забезпечення, на підставі чого зробити відповідні висновки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципи права соціального забезпечення були предметом дослідження багатьох вчених: Н.Б. Болотіної, Т.З. Герасиміва, О.В. Москаленко, А.М. Лушнікова, М.В. Лушнікової, Б.І. Сташківа, О.М. Ярошенко та ін. Проте, як вважають І.М. Сирота й А.О. Гудзь, це не позбавляє їх можливості бути представленими по-новому, з огляду на ті процеси, які відбуваються всередині системи соціального захисту на сучасному етапі, адже навіть класичні твердження із плином часу можуть набувати нового забарвлення, притаманного сучасним принципам права соціального забезпечення [4, с. 62].

Виклад основного матеріалу. Дослідження теми принципів завжди викликало науковий інтерес через свою фундаментальність, що спричинило існування неабиякої кількості тлумачень цієї правової категорії, різних за змістом класифіка-

цій, активної дискусії щодо окремих аспектів цього питання. Посилює таку цікавість і відсутність дефініції на законодавчому рівні, невизначеність чіткого переліку принципів.

У наукових джерелах існує чимало концептуальних підходів до визначення юридичної природи принципів соціального забезпечення, які, хоч і відрізняються за своїм тлумаченням, однак є тотожними за змістом. Одні науковці розглядають їх як основні керівні положення (ідеї), що віддзеркалюють сутність, найважливіші особливості й ознаки, загальну спрямованість норм права соціального забезпечення, а також стратегічні напрями соціальної політики держави в реалізації соціально-економічних прав і свобод людини [5, с. 143]; інші – як основні ідеї, вихідні начала, положення, відображені у самих правових актах, які регулюють соціальне забезпечення. Вони визначають сутність і напрям розвитку правових норм у конкретній сфері суспільних відносин [6, с. 70].

Принципи права соціального забезпечення мають відповідати характеру суспільних відносин у сфері соціального забезпечення, що склалися у суспільстві, а отже, їх виникнення та існування зумовлені об'єктивними чинниками. З іншого боку, вони формуються під впливом суб'єктивних чинників, оскільки є породженням суспільної свідомості. У разі суттєвої зміни суспільних відносин у сфері соціального забезпечення виникає потреба у зміні змісту визнаних принципів права соціального забезпечення. Відповідні положення формуються у правосвідомості людей з урахуванням практики роботи органів соціального забезпечення та напрацювань учених. Визнані положення (ідеї) включаються до змісту принципів і фіксуються в нормативних актах. Певні ідеї включаються до правових актів поетапно з урахуванням економічного становища України [7, с. 233–234].

Як зазначає В.О. Гончаров, принципи права соціального забезпечення відіграють важливу роль у становленні й розвитку соціального забезпечення, а саме: а) служать засадами об'єднання окремих правових норм у єдину логічну систему; б) дають змогу вирізнити специфічні ознаки відповідної галузі; в) дають можливість ретельно і змістовно усвідомити смисл конкретної норми, що стосується соціального забезпечення, й визначити загальну спрямованість і головні тенденції його розвитку; г) допомагають правильно розуміти сутність законодавства про соціальне забезпечення та його взаємозв'язок з економікою, соціальною політикою держави, правосвідомістю громадян; д) виступають підґрунтям для здійснення тлумачення правових норм, особливо у випадках, коли нормативні акти містять суперечності [8, с. 40].

Тобто принципи соціального забезпечення служать основою формування та розвитку галузі права соціального забезпечення, виступають ви-

хідними ідеями й орієнтиром побудови узгодженої системи галузевих норм права і гарантій їх здійснення, що сприяє ефективній реалізації конституційних прав людини та громадянина у сфері соціального забезпечення.

Загальновідомим є поділ усіх юридичних принципів залежно від сфери охоплення на загальноправові, міжгалузеві, галузеві та внутрішньогалузеві. Отже, поряд із загальними принципами права, притаманними і праву соціального забезпечення, є галузеві правові принципи, які виступають характерними ознаками усіх тих процесів, трансформацій, перетворень, що відбуваються на цьому етапі історичного розвитку всередині конкретної галузі права. Так, галузеві принципи права властиві не всьому праву, а окремим його галузям або лише одній галузі [3, с. 64].

У свою чергу, усі принципи права соціального забезпечення Н.В. Сушицька пропонує умовно поділити на три групи: 1) єдині принципи права соціального забезпечення – такі, які характеризують усю галузь загалом (принцип соціального страхування, принцип допомоги, принцип соціального забезпечення, принцип соціальної солідарності тощо); 2) змістовні – тобто такі, за допомогою яких розкривається зміст права людини на соціальний захист у разі настання тих чи інших соціальних ризиків (принцип всезагальності соціального захисту; економічної та наукової обґрунтованості соціальних стандартів; заборона дискримінації та створення рівних прав і можливостей; універсальності (всебічності) соціального захисту; диференціація умов і рівня соціального захисту; незменшуваності обсягів і змісту соціальних виплат за прийняття нових законодавчих актів; гарантування державою встановлених прав); 3) формальні – ті, що характеризують якість юридичного механізму реалізації та забезпечення згаданого права (принцип реальності проголошених прав; юридичної ясності; захисту законних сподівань; збереження прав у сфері соціального захисту; судового захисту) [9, с. 56].

Що стосується їх законодавчого визначення, то в загальному вигляді принципи права соціального забезпечення не сформульовано ні в Конституції України, ні в законодавстві про соціальне забезпечення. Хоча Концепцією соціального забезпечення населення України було запропоновано такі головні принципи: 1) соціальне забезпечення поширюється тільки на громадян, які працюють за наймом, членів їхніх сімей і непрацездатних осіб. На громадян, котрі самостійно забезпечують себе роботою, включаючи підприємців, осіб, зайнятих творчою діяльністю, членів кооперативів, фермерів, поширюються лише ті соціальні гарантії, у фінансуванні яких вони беруть участь; 2) диференційований підхід до різних соціально-демографічних груп населення залежно від ступеня їх

економічної самостійності, працездатності, можливостей підвищення рівня матеріального добробуту. За умов ринкової економіки джерелом підвищення добробуту громадян має стати ефективна праця, трудова активність і підприємницька ініціатива. Тому для працездатної частини населення пріоритетне значення має захист їх основних прав у галузі праці за різних форм власності та соціальне страхування на випадок втрати роботи, при досягненні пенсійного віку, тимчасовій чи постійній втраті працездатності. Для непрацездатних громадян гарантується матеріальне забезпечення та соціальне обслуговування за рахунок соціального страхування і виплат із державного та місцевих бюджетів. Як для працездатних, так і для непрацездатних громадян забезпечується диференційована за групами населення підтримка рівня їх доходів в умовах інфляційних процесів; 3) перерозподіл економічної відповідальності за реалізацію соціальних гарантій між державою, підприємствами та громадянами. Держава має забезпечувати за рахунок бюджетних коштів лише мінімально гарантований рівень медичного, культурного, побутового і соціального обслуговування населення і, насамперед, найменш соціально захищених громадян. У зв'язку із роздержавленням і приватизацією житлово-комунального господарства, закладів освіти та культури соціальні гарантії громадян на послуги цих галузей визначатимуться відповідними актами законодавства; 4) визначення рівня соціальних гарантій на підставі соціальних нормативів. Найважливіші нормативи – рівень прожиткового мінімуму, мінімальні розміри заробітної плати та пенсій, а також розміри соціальної допомоги – повинні затверджуватися державою; 5) відповідність форм соціального забезпечення населення ступеню розвитку ринкових відносин в економіці [10].

Втім, як зазначалося вище, за суттєвої зміни суспільних відносин у сфері соціального забезпечення виникає потреба у зміні змісту визнаних принципів права соціального забезпечення. Тобто останні повинні формуватися поетапно залежно від економічного становища в Україні. Отже, нині до основних принципів соціального забезпечення слід віднести: всебічність (універсальність) соціального забезпечення; рівність прав і можливостей, заборону дискримінації; соціальну справедливість; єдність і диференціацію у соціальному забезпеченні населення України; цільове й ефективне використання коштів державних і недержавних соціальних фондів; незменшуваність

змісту й обсягу соціальних виплат і послуг; державну гарантованість установлених прав у сфері соціального забезпечення; солідарність і субсидування у соціальному забезпеченні; прозорість, своєчасність і повноту соціального забезпечення населення; забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом; урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального забезпечення.

Висновки. На підставі викладеного можемо констатувати, що принципи соціального забезпечення – це основоположні ідеї, керівні положення й основні начала, засновані на міжнародних стандартах у галузі соціальної політики та закріплені в нормах національного законодавства, які втілюють науково обґрунтовані розробки та ідеологічно закріплені концепції в галузі соціального забезпечення і сприяють більш ефективному та соціально справедливому розподілу державних грошових коштів і коштів недержавних соціальних фондів між громадянами, котрі в установленому законом порядку набувають право на отримання соціального забезпечення в одній або декількох формах.

Література

1. Ярошенко О.М. Проблеми забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 145. С. 106–117.
2. Гарасимів Т.З. Право соціального забезпечення України (Загальна частина). Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2004. 240 с.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Сирота І.М., Гудзь А.О. Принципи права соціального забезпечення в сучасних умовах. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 4 (66). С. 62–66.
5. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / за заг. ред. С.М. Прилипка, О.М. Ярошенка. Вид-во «ФІНН», 2009. 434 с.
6. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні: учебник. Київ: Одиссей, 2004. 384 с.
7. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. 692 с.
8. Гончаров В.О. Соціальне обслуговування як організаційно-правова форма соціального забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05; ІДП НАН України. Київ, 2011. 199 с.
9. Сушицька Н.В. Принципи соціального забезпечення населення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Т. 1. Вип. 6-2. С. 55–57.
10. Концепція соціального забезпечення населення України, схвал. постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 р. № 3758-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 6. Ст. 31.

Анотація

Гнатенко К. В. Принципи соціального забезпечення – основа галузі права соціального забезпечення. – Стаття.

У статті розглянуто принципи соціального забезпечення як основу формування та розвитку галузі права соціального забезпечення, яка сьогодні є однією з ключових галузей права, оскільки її норми спрямовані на реалізацію одного з найважливіших конституційних прав людини – права на соціальний захист. Втім, проголошене, але не реалізоване на практиці, воно віддаляє державу від курсу демократичних перетворень і суспільного благополуччя. Для ефективно й дієво реалізації цього права встановлюється система принципів, на якій ґрунтується соціальне забезпечення. Принципи права соціального забезпечення визначено як основоположні ідеї, керівні положення й основні начала, засновані на міжнародних стандартах у галузі соціальної політики та закріплені в нормах національного законодавства, які втілюють у собі науково обґрунтовані розробки та ідеологічно закріплені концепції в галузі соціального забезпечення та сприяють більш ефективному та соціально справедливому розподілу державних грошових коштів і коштів недержавних соціальних фондів між громадянами, котрі в установленому законом порядку набувають право на отримання соціального забезпечення в одній або декількох формах.

Зазначено, що у разі суттєвої зміни суспільних відносин у сфері соціального забезпечення виникає потреба у зміні змісту визнаних принципів права соціального забезпечення. Тобто останні повинні формуватися поетапно залежно від економічного становища в Україні. Отже, до основних принципів соціального забезпечення запропоновано віднести: всебічність (універсальність) соціального забезпечення; рівність прав і можливостей, заборону дискримінації; соціальну справедливість; єдність і диференціацію у соціальному забезпеченні населення України; цільове й ефективне використання коштів державних і недержавних соціальних фондів; незменшуваність змісту й обсягу соціальних виплат і послуг; державну гарантованість установлених прав у сфері соціального забезпечення; солідарність і субсидування у соціальному забезпеченні; прозорість, своєчасність і повноту соціального забезпечення населення; забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом; урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального забезпечення.

Ключові слова: держава, населення, соціальні права, право на соціальний захист, принципи, право соціального забезпечення.

Summary

Gnatenko K. V. Principles of social security – the basis of the field of social security law. – Article.

The article considers the principles of social security as a basis for the formation and development of social security law, which today is one of the key branches of law, as its rules are aimed at implementing one of the most important constitutional human rights – the right to social protection. However, proclaimed, but not implemented in practice, it distances the state from the directed course of democratic transformation and social welfare. For the effective and efficient realization of this right, a system of principles is established, on the basis of which social security is based. The principles of social security law are defined as basic ideas, guidelines and basic principles based on international standards in the field of social policy and enshrined in national legislation, which embody scientifically sound developments and ideologically established concepts in the field of social security and promote more effective and socially fair distribution of state funds and non-state social funds among citizens who in the manner prescribed by law acquire the right to receive social security in one or more forms.

It is noted that with a significant change in social relations in the field of social security there is a need to change the content of the recognized principles of social security law. That is, the latter should be formed in stages depending on the economic situation in Ukraine. Thus, currently the main principles of social security are proposed to include: comprehensiveness (universality) of social security; equality of rights and opportunities, prohibition of discrimination; social justice; unity and differentiation in social security of the population of Ukraine; targeted and effective use of state and non-state social funds; immutability of the content and volume of social benefits and services; state guarantee of established rights in the field of social security; solidarity and subsidies in social security; transparency, timeliness and completeness of social security; ensuring a standard of living not lower than the subsistence level established by law; taking into account the requirements of international treaties of Ukraine in the field of social security.

Key words: state, population, social rights, right to social protection, principles, right to social security.